

ӘӨЖ504.06

**ОТЫН-ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ КЕШЕНДЕРДЕ ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУДЫ
БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНЕ ТАЛДАУ ЖАСАУ**

Қабдығаниева Инабат Қажыбекқызы

kabdyganieva@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУСтандарттау, сертификатау және метрология
кафедрасының 2 курс магистранты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Е.Т. Абсеитов

Кез-келген өнеркәсіптік дамыған елде отын-энергетикалық кешен (ОЭК)
экономикалық дамудың маңызды элементі болып табылады. Шаруашылық субъектілерін

отын-энергетикалық ресурстармен қамтамасыз ету - қазіргі заманғы өндірістің өмір сүруінің қажетті шарты.

Қазақстан Республикасындағы отын-энергетикалық кешеннің маңызы ерекше зор. Біріншіден, еліміздің климаттық жағдайында экономиканы және халықты отынмен және электр қуатымен қамтамасыз ету тұтас аймақтардың өмір сүруінің маңызды факторына айналады. Екіншіден, табиғи отын ресурстарының орасан зор қоры Қазақстанды олардың экспортынан түскен кірістің көп бөлігін қамтамасыз етеді. Үшіншіден, қазіргі кезде отын-энергетикалық кешен - бұл мұнай, газ, әлеуметтік маңызы бар көптеген кәсіпорындардан тұратын үлкен экономика. Кешеннің көптеген ірі кәсіпорындары қала құраушы болып табылады. Олар халықтың көп бөлігін жұмыспен қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен бірге жергілікті бюджетке түсетін түсімдердің де едәуір бөлігін қамтамасыз етеді.

«Қазақстан – 2050» Стратегиясында отын-энергетикалық кешен заманауи экономиканың дамуындағы маңызды элемент екендігі баса айтылды. Қазақстандағы энергетика саласының жағдайы әзірге көбінесе мұнай, газ, уран және көмір сияқты табиғи ресурстарға тәуелді екендігі атап өтілді. Республикада дәстүрлі емес және жаңартылатын энергия көздерін одан әрі дамытудың мақсаттылығы дәлелденді. Мұндай энергия көздерінің әлеуетті мүмкіндіктері іс жүзінде шексіз екендігі көрсетіліп, жоспар аясында табиғи ресурстарды тиімді басқару жолдары сипатталған.[1]

Отын-энергетикалық кешендер халықтың сапалы өмір сүруінің қажетті шарты болып табылғандықтан, олардың ұзақ мерзімді тұрақты дамуы өте маңызды болып табылады. ОӘК-тің тұрақты даму саласындағы негізгі міндеттері келесі талаптарды қамтуы тиіс:

- қолданыстағы заңдарды сақтау және озық халықаралық тәжірибені қолдану;
- мүдделі тараптардың мүдделерін құрметтеу және ескеру;
- корпоративтік басқару саясаты мен рәсімдерін жетілдіру;
- әдеп нормаларының сақталуын қамтамасыз ету және жақсы іскерлік беделін сақтау;
- көмірқышқыл газының шығарындыларын азайтудың озық технологияларын әзірлеу және енгізу;

- қоршаған ортаны және экологиялық сезімтал аймақтарды қорғау үшін жауапкершілікпен әрекет ету;

- жұмыс орнында қауіпсіздікті қамтамасыз ету және адам құқықтарын сақтау;
- өткізілетін іс-шаралар туралы ақпараттың ашықтығы мен қол жетімділігін қамтамасыз ету.[2]

Елімізде отын-энергетикалық кешендерді қалыптастыратын кәсіпорындардың саны артып келеді. Бұл, ең алдымен, шикізат қорының жеткілікті деңгейімен және сұраныстың артуымен байланысты. ОӘК-те қоршаған ортаны қорғауды басқару жүйесіне талдау жасау барысында Шығыс Қазақстан облысы, Зайсан ауданында орналасқан ашық әдіспен көмір өндіретін «ЗДП Кварц» ЖШС қызмет барысы қарастырылды.

«ЗДП Кварц» ЖШС қоршаған ортаны қорғауды басқару жүйесіне жыл сайын талдау жасайды. Талдаудың міндеттері:

1. Қоршаған ортаны басқару жүйесінің негізгі элементтерінің құжаттамасын және орындалуын тексеру;

2. Менеджмент жүйесінің ауқымына, экологиялық аспектілерді анықтау және бағалау нәтижелеріне, операцияларды басқаруға және т.б. қатысты ақпарат жинау;

3. Қоршаған ортаны басқару жүйесінің тиімділігін бағалау;

4. Мемлекеттік бақылаушы органдар сәйкестікті бағалау нәтижелері бойынша жүргізілген түзету-профилактикалық іс-шаралардың орындалуын бақылау;

5. Ағымдағы жылға қоршаған ортаны қорғаудың заңды талаптарының сақталуын талдау;

6. Қоршаған ортаны басқару жүйесіне өзгерістер енгізу мен жетілдіру мүмкіндіктерін бағалау.

«ЗДП Кварц» ЖШС жанындағы еңбекті қорғау, өндірістік, өрт қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау жөніндегі басқарушы құрылымдық бөлім қоршаған ортаны қорғау

бойынша жұмыстар атқарады. Ішкі аудит құрылымдық бөлімшелерде, орталық аппаратта және кәсіпорынның өндірістік алаңдарында жүзеге асырылады.

Аудит кезінде келесі әдістер қолданылады: персоналмен сұхбаттасу, құжаттаманы талдау және бағалау, ұсынылған ақпарат пен жазбаларды зерттеу, соның ішінде қоршаған ортаны басқару жүйесіне қолданылатын заңнамалық және басқа талаптарды сәйкестендіру нәтижелері бойынша, экологиялық аспектілерді анықтау және бағалау, қоршаған ортаны қорғау, операцияларды басқару, төтенше жағдайлар саласындағы мақсаттар мен міндеттерді әзірлеу, қоршаған ортаны басқару жүйесі туралы ішкі есеп беру, мониторинг, сәйкестікті бағалау және т.б. рәсімдерде жүзеге асыру.

«ЗДП Кварц» ЖШС өндіріс және тұтыну қалдықтарымен жұмыс істеу кезінде заңды талаптардың сақталуын бақылау бойынша бірқатар шаралар қабылданған. Бақылауды жүзеге асыруға уәкілетті лауазымды адамдар тәуліктің кез келген уақытында объектілерді емін-еркін аралап, тексеруге, өз құзыреті шегінде экологиялық, өндірістік және өрт қауіпсіздігі мәселелері жөніндегі құжаттармен танысуға және оларды бөлім басшыларына және басқа да лауазымды адамдарға ұсынуға құқылы болып табылады. Сонымен қатар, анықталған бұзушылықтарды жоюға, апаттарға қауіп төндіретін бұзушылықтар болған кезде машиналардың, механизмдердің, жабдықтардың жұмысына тыйым салу, қызметкерлерді жазалау және марапаттау туралы ұсыныстарды кәсіпорын басшысына жіберуге міндетті.

Кәсіпорындағы қалдықтарды басқару саласындағы өндірістік бақылау келесі бақылау түрлерін қамтиды:

1. Қалдықтарды басқару саласындағы қызметке қойылатын заңды талаптардың (инспекциялық бақылау) және оны жүзеге асырудың жоспарлары мен кестелерінің сақталуын бақылау;

2. Экспозиция шектерінің сақталуын бақылау (эко-аналитикалық бақылау) және оны жүзеге асыру кестелері;

3. Қоршаған ортаны қорғауға арналған жүйелер мен құрылғылардың жұмысын бақылау және оны жүзеге асырудың жоспар-кестелері;

4. Қалдықтармен жұмыс істеу кезінде туындайтын төтенше жағдайлардың алдын алу және жою талаптарының орындалуын бақылау.

Тексеру нәтижелері отырыста жарияланады. Басқа мүдделі тараптар аудит нәтижелерімен қоршаған ортаны қорғау бөлімінде кеңес ала алады.

Кәсіпорында тәртіп бұзушыларға қатысты ықпал ету шаралары ретінде сөгіс, жеке іс жұмысына жазылатын қатаң сөгіс, үстемеақыдан айыру, қызметінен босату, жұмыстан шығару шаралары қолданылуы мүмкін.

Кәсіпорында қалдықтарды басқарудан туындайтын төтеншежағдай - бұл қалдықтардың тұтануы, сынапты шамдардың жойылуы, батареялардың жойылуы, электролит аккумуляторының төгілуі, жануға бейім көмірдің төгілуі, қалдықтарды сақтау орындарындағы антисанитарлық жағдайы болып табылады.

Кәсіпорында қоршаған ортаны қорғау іс-шараларын жүзеге асырудың кемшіліктеріне қоршаған ортаны қорғау, қоршаған ортаға зиянды әсерді азайту, жоспарлау жөніндегі бірқатар жоспарланған шаралардың орындалмауы, экологиялық заңнаманың талаптарының сақталмауы, сондай-ақ кәсіпорындардың қоршаған ортаға айтарлықтай әсер ететін қоршаған ортаны қорғау шараларын іске асыруы туралы мәліметтердің болмауы жатады.

Талдау барысында кәсіпорынның қоршаған ортаға тигізетін зиянды әсерін төмендету және қолданыстағы сапа менеджменті жүйесін жетілдіру, жұмысты жеңілдету мақсатында экологиялық менеджмент жүйесін (ЭМЖ) енгізу ұсынылды. Ұсынысқа сәйкес кәсіпорынға экологиялық менеджмент жүйесін құрылымдау және енгізу кезеңдеріне байланысты блок-схема құрыстырылды (1-сурет).

1-сурет. Экологиялық менеджмент жүйесін құрылымдау және енгізу кезеңдері

Өндірістік экологиялық менеджмент, ең алдымен, қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы міндетті мемлекеттік талаптарды орындауға бағытталған кәсіпорындардың қызметін қамтиды.

Экологиялық менеджмент жүйесі – экологиялық міндеттемелерді орындау үшін ұйым жүзеге асыратын жоспарлаудың, іске асырудың, қайта қараудың және дамытудың үздіксіз циклі. [3]

Ұйымдағы, кәсіпорындағы қоршаған ортаны басқару жүйесінің тұжырымдамасы ISO 14000 сериясындағы негізгі ұғым болып табылады. Сондықтан стандарттың орталық құжаты ISO 14001 - «Экологиялық менеджмент жүйелері. Қолдану жөніндегі талаптар мен басшылық» стандарты. Басқа құжаттардан айырмашылығы, оның барлық талаптары «тексерілетін» болып табылады - олардың белгілі бір ұйымға сәйкестігі немесе сәйкессіздігі жоғары дәрежеде белгіленуі мүмкін. ISO 14001 стандартына сәйкестік ресми сертификаттаудың тақырыбы болып табылады. Барлық басқа құжаттар көмекші болып саналады - мысалы, ISO 14004 экологиялық менеджмент жүйесін құру бойынша егжей-тегжейлі нұсқаулықты қамтиды, құжаттардың 14010 сериясы ЭМЖ аудитінің принциптерін анықтайды. 14040 сериясы ұйымның өнімімен байланысты қоршаған ортаға әсерін бағалау үшін қолданылатын «өмірлік циклді бағалау» әдістемесін анықтайды (мұндай бағалау ISO 14001 талап етеді).[4]

Экологиялық менеджмент экономикалық субъектілердің өздерінің экологиялық мақсаттарына жетуге, өздерінің экологиялық саясатын іске асыруға бағытталған белсенді іс-әрекетінің процесі мен нәтижесі ретінде анықталуы мүмкін. ЭМЖ кәсіпорынға ішкі және сыртқы артықшылықтарға жетуге жол ашады және оны енгізу бірнеше кезеңдерді қамтиды (2-сурет).

1. ЭМЖ құру бойынша жұмысты ұйымдастыру.

МАҚСАТЫ: ЭМЖ әзірлеу және енгізу үшін ұйымдастырушылық алғышарттарды құру.

2. ЭМЖ құрылымдау.

МАҚСАТЫ: ЭМЖ ұйымдастырушылық құрылымын құру

3. ЭМЖ құжаттамалау.

МАҚСАТЫ: ЭМЖ үшін ұйымдастырушылық-нормативтік базаны құру.

4. ЭМЖ енгізу.

МАҚСАТЫ: белгіленген талаптарға сәйкес ЭМЖ жұмысын қамтамасыз ету.

5. ЭМЖ бойынша сертификаттауға дайындық.

МАҚСАТЫ: Ұйымның сертификаттауға дайындығын қамтамасыз ету.

2-сурет Экологиялық менеджмент жүйесін енгізу кезеңдері

«ЗДП Кварц» ЖШС ҚР СТ ISO 14001 стандарты негізінде экологиялық менеджмент жүйесін енгізу кәсіпорынның қоршаған ортаға тигізетін зиянды әсерін азайтып қана қоймай, бірқатар артықшылықтарға жетуге жол ашады:

- Қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнаманы бұзу ықтималдығы бірнеше есе азаяды. Көптеген жағдайда, қоршаған ортаға зиян келтіру салдарынан әкімшілік немесе тіпті қылмыстық жауапкершілік туындауы мүмкін. Барлық деңгейдегі мемлекеттік органдар өндірістік қызметке бақылауды күшейтіп, экологиялық стандарттар мен берілген рұқсаттар шарттарын бұзғаны үшін санкцияларды күшейтеді.

- Қаржылық қауіпсіздікті жақсартуға көмектеседі. Көптеген халықаралық қаржы ұйымдары кәсіпорындарда ЭМЖ бар екеніне байыпты назар аударады, қаржыландыруға төмен сақтандыру пайызын белгілейді. Сақтандыру құрылымдары заманауи менеджмент жүйелерін енгізген немесе енгізіп жатқан кәсіпорындар үшін төменгі тарифтерді енгізеді.

- Кәсіпорын өзінің имиджін жақсартады. Халықтың экологиялық мәселелері туралы хабардар болуының өсуімен кәсіпорындар сатып алушыларды тарту үшін нарыққа экологиялық таза өнімдер шығаруы керек. Көптеген елдерде қоршаған ортаны қорғау және тұтынушылар ұйымдары баспасөздің бақылауын айтпағанда, әсерін күшейтіп келеді. Мұның бәрі кәсіпорынның өз елінде де, шетелде де қоғамдық имиджіне және сол арқылы оның өнімді сату және несие немесе инвестиция тарту қабілетіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін.[5]

- Өндіріс қалдықтарын ұқыпты өңдеу және өңдеу материалдары арқылы шығындарын төмендетеді алады. Ластануды, қалдықтарды және энергияны үнемдеуді азайтудың немесе тіпті жоюдың тиімді жолдарын таба білген кәсіпорындар қаржылық шығындарды айтарлықтай үнемдеуге мүмкіндік алады және сол арқылы олардың бәсекеге қабілеттілігі артады.

- Халықаралық нарыққа шығуға көбірек мүмкіндік алады, өйткені ЭМЖ енгізіліп, сертификатталғаннан кейін шетелдік үкіметтерге протекционистік әдістерді қолдану қиынға соғады. Көптеген шет елдер импортталатын өнімге ЭМЖ сертификатын талап етеді. Шетелде жұмыс істеуге келісімшарт жасасу кезінде ЭМЖ енгізетін компаниялар айтарлықтай артықшылық алады.

- «Жасыл өнімдер нарығына» шығу мүмкіндігі бар. Бүгінгі күні органикалық өнімді тұтыну мәдениеті маңызды экономикалық күш болып табылады.

Экологиялық менеджмент жүйесін енгізген ұйымдар үшін басқа да көптеген артықшылықтар бар: бұл ұжымда моральдық климаттың жақсаруы, негізгі қаржылық қордың артуы және жоғары білікті кадрларды тарту мүмкіндігі және т.б.

Аталған кәсіпорын өз қызметінің тиімділігін жоспарлау мен талдаудың заманауи тәсілдерін жеткілікті түрде қолданбайды, жалпы қызметкерді ынталандыруға және оларды оқытуға бей-жай қарайды. Экологиялық менеджмент жүйесі кәсіпорынды жалпы басқарудың бөлігі болып табылады. Халықаралық стандарттар ЭМЖ енгізу нақты ұйымдық жағдайда жүзеге асырылатындығын білдіреді. Нәтижесінде ұйымның миссиясы анықталады, мақсаттары мен міндеттері қалыптасады, жүйелі жоспарлау жүзеге асырылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан – 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты, Нұр-Сұлтан қ., Ақорда, 2012 ж.
2. МендебаевТ.М.,ГабдуллинаА.З., АльпеисоваА.Т. Сапаны басқару:оқулық.-Алматы: Дәуір, 2013.-248 б.
3. ҚР СТ ISO 14001 Экологиялық менеджмент жүйелері. Қолдану жөніндегі талаптар мен басшылық стандарты
4. Руководство по разработке и внедрению систем экологического менеджмента. - М.: Научный и учебно-методический центр, 2014. - 20 с.
5. Берепша, В.М. Внедрение системы экологического менеджмента: важность планирования// Менеджер-эколог. - 2018. - № 2. - с. 12 - 13.